

Бранка Јаблан*,
Дијана Ђушић**,
Драгана Станимировић*,
Ксенија Станимиров*

**ПРОВОЂЕЊЕ
СЛОБОДНОГ
ВРЕМЕНА УЧЕНИКА
СА СМЕТЊАМА
У РАЗВОЈУ*****

Апстракт: Слободно време је време за релаксацију, дружење, забаву, али и време у коме деца треба да испоље своје таленте и интересовања и развију одређене вештине. Деца и млади имају знатно више слободног времена од одраслих и њихово слободно време мора бити вођено и организовано.

Циљ рада је утврдити колико времена ученици са развојним сметњама проводе у појединим врстама слободних активности. Узорком је обухваћено 30 ученика са сметњама у развоју од V до VIII разреда Основне школе „Драган Ковачевић“ из Београда. За прикупљање података коришћена је техника 24-часовног временског дневника (24-hour time diary).

Резултати истраживања показују да деца са сметњама у развоју највише времена проводе у пасивним активностима. Током дана највише су заступљене активности којима је циљ одмор и релаксација – 155,04 минута, затим социјалне активности – 96 минута, док најмање времена троше на експресивне активности – 29,58 минута. Деца наводе да школа треба да понуди садржајније начине коришћења слободног времена.

Кључне речи: слободно време, деца са сметњама у развоју

Увод

Слободно време је велики временски простор и својим садржајима и облицима је применљив и инкорпориран у живот младих (Млинаруевић и Гајгер, 2008). Постоји тумачење да је слободно време оно време које је ослобођено од било каквог организованог рада и активности, односно да је посебно организован и осмишљен део времена којим појединац самостално располаже и у којем настоји применити различите активности које га испуњавају (Шендеровић и сар., 2014). Са педагошке стране

* Професорка, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитет у Београду, e-mail: jablanb@vektor.net

** „Синеоптиц“ а.д., Београд.

*** Рад је реализован у оквиру пројеката „Социјална партиципација особа са интелектуалном ометеношћу“ (бр. 179017) и „Креирање Протокола за процену едукативних потенцијала деце са сметњама у развоју као критеријума за израду индивидуалних образовних програма“ (бр. 179025), чију реализацију финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, 2011–2015.

гледано, то не може бити време у којем ће појединац бити пасиван (Грандић и Летић, 2008). Присутна је разноликост у тумачењу термина слободно време. Посматра се као временски одсек након радног периода (Sterhein, 1973, према Видулин-Орбанић, 2008). Слободно време је скуп активности којима се човек својом вољом потпуно предаје како би се одморио, разонодио, развијао своје стваралачке способности након што је испунио своје професионалне, породичне и друштвене обавезе (Пленковић, 1997, према Бадрић и Прскало 2010). То је простор у коме се можда боље него у другим просторима, активностима и сегментима огледају безбројне могућности човековог напретка и назадовања, самоотуђења и разотуђења у бесконачној „игри“ његових антрополошких карактеристика (Жугић, 2000).

Слободно време испуњавају различите активности које имају следеће заједничке карактеристике: њима се бавимо углавном због интринзичних мотива, добровољне су и захтевају већи степен иницијативе, организације и регулације активности него што је то код активности које одређују други, нпр. кућни послови и учење (Ларсон и Верма, 1999, према Брдар и Лончарић, 2003). У истраживању Брајна и Силсена (Bruyn & Cillessen, 2008, према Степановић, Виденовић, Плут, 2009) уз помоћ факторске анализе у коју је ушло 70 варијабли које су репрезенти активности младих у слободно време, издвојена су четири фактора преко којих се описује понашање младих у овом периоду дана. То су фактори који обухватају: социјалне активности (одлазак у биоскоп, шопинг...), стваралачке активности, активности посвећене спорту и аутомобилима и активности које укључују рад на компјутеру.

Ако је недовољно осмишљен и вођен простор слободног времена може постати извориште неприхватљивих понашања и зависности. Зато је веома важно помагање младима у организацији и структурирању слободног времена и укључивању у различите активности (Превишић, 2000, према Млинаревић и Гајгер, 2008). Сматра се да студије буџета времена пружају корисне податке о начину на који млади проводе слободно време (Bolger, Davis & Rafaeli, 2003). Студије буџета времена значајне су због тога што омогућавају апроксимативну процену свакодневне изложености младих различитим контекстима развоја, а самим тим и процену њихових позитивних и негативних развојних исхода (Пешић, Виденовић и Плут, 2012).

Слободно време особа са сметњама у развоју

Активности и простор слободнога времена су важно средство за оживљавање младих (Јеђуд и Новак, 2006). Начин провођења слободног времена је значајан део социјализације младих – део који их приближава њима самима, али и друштву у коме живе (Степановић, Виденовић, Плут, 2009). Слободно време обухвата одмор, забаву и разоноду, као и развој личности. Седење и чекање да време прође, или гледање како вршњаци играју неку игру или се баве неком спортском активношћу није квалитетно проведено слободно време, то нису одмор и рекреација (Лазор, Исаков и Ивковић, 2012). За младе готово да нема важнијег времена од слободног времена (Степановић, Виденовић, Плут, 2009), због тога им треба омогућити да га проведу квалитетно. То је посебно важно када говоримо о деци са сметњама у развоју.

Паган (2013) се бавио анализом буџета времена код деце и одраслих из опште популације и код особа са инвалидитетом. Као инструмент за прикупљање података користио је шпански упитник коришћења слободног времена. Узорком је обухваћено 33.081 особа типичног развоја и 9.583 особе са инвалидитетом. На основу попуњавања дневника, који је обухватао 24 сата, добијени су подаци о дневним активностима испитаника. Резултати су показали да постоје велике разлике у провођењу слободног времена код ове две групе испитаника и да особе са инвалидитетом имају знатно више слободног времена у односу на особе из опште популације. Особе са инвалидитетом се радије одлучују за пасивне активности, затим за активне, а тек у малом броју за социјалне активности (Паган, 2013). Бошкић, Жакел и Хумер (2009) су утврдили да је гледање телевизије најчешћа активност којом се баве особе са сметњама у развоју у слободно време. Охрабрујућа је чињеница да се 40% испитаних особа са инвалидитетом бави неком врстом добровољног рада: терапеутски разговори са члановима организације у коју су укључени, рад у саветовалишту, помоћ старијима. Када су спортске активности у питању, само 18% испитаника са инвалидитетом их упражњава. Мали број особа се одлучује за посете изложбама и музејима као начин провођења слободног времена. Као две највеће препреке за квалитетније провођење слободног времена особе са инвалидитетом наводе финансијске разлоге и неадаптираност инфраструктуре (Бошкић, Жакел и Хумер, 2009). Када је у питању учешће у спортским активностима младих са телесним инвалидитетом, Ивановић и сарадници (2010) су утврдили да се они мало баве спортом и да су разлози за то лоша финансијска ситуација, страх од повређивања, неодгова-

рајући услови и простор за рад. Младићи су као главну препреку навели неодговарајуће услове за рад, док су девојке сматрале да је финансијска ситуација највећа препрека.

Млади адолесценти са аутизмом велики део свог слободног времена проводе у самосталним активностима. Најчешће се одлучују за гледање телевизије, коришћење рачунара, слушање музике. Већи део дана проводе спавајући (око девет сати), а најмање времена одвајају за посете пријатељима и рођацима и разговор са другима. Особа са којом су најчешће у контакту је мајка, затим отац и терапеути, док са вршњацима и другим особама проводе врло мало времена. За разлику од младих са интелектуалном ометеношћу, млади са аутизмом много више времена проводе сами, управо због вишег степена функционалне независности. Породице деце са аутизмом сусрећу се са великим потешкоћама при проналажењу и организовању правог садржаја за провођење слободног времена. Зато се и одлучују за просторе који су деци познатији, као што је кућа, пре него друге мање познате просторе (Orsmond & Kuo, 2011).

Главни циљеви студије коју су спровели Кубинска, Бергиер и Бергиер (2013) били су да се утврди којом врстом активности се баве особе са сметњама у развоју током свог слободног времена, из којих извора добијају информације о понудама активности за провођење слободног времена и од кога очекују помоћ, које активности им препоручују стручњаци, у којим активностима учествују и ко им је пратилац. Добијени резултати показују да се особе са сметњама у развоју најчешће одлучују за гледање телевизије, док само 10% чита књиге. Што се тиче физичке активности, четвртина испитаника је изјавила да се не бави спортом, док се само 12% одлучује за одласке у шетњу. За извор добијања информација о слободном времену најчешће наводе масовне медије, затим специјалне установе, асоцијације и на крају познанике. На питање: „Од кога очекујете помоћ?“ испитаници мушког пола су у већем броју помињали специјалне установе и асоцијације, док су испитанице наводиле породицу.

Када је у питању провођење слободног времена особа са оштећењем слуха Несторов (2014) је утврдио да се најчешће одлучују за гледање телевизијског програма. Што се садржаја тиче, углавном су то спортске емисије (испитаници мушког пола) и серије (испитаници женског пола). Компјутер углавном користе као вид забаве за активности на друштвеним мрежама и за гледање видео записа. За научне и информативне емисије се не одлучују. Места која најчешће посећују су ресторани, кафићи и спортска дешавања и клуб глувих.

Ананд (2014) је спровела истраживање које је требало да одговори на питање како особе са инвалидитетом проводе слободно време у радном добу. Инструмент за прикупљање података био је амерички упитник за коришћење буџета времена, где су испитаници описали своје активности у току 24 сата (од 4 сата ујутру до 4 сата ујутру следећег дана). Коришћења је и Цензус Биро скала (Census Bureau's), која укључује питања о физичким, менталним, сензорним и емоционалним стањима која узрокују тешкоће у обављању дневних активности, доношењу одлука, ходању и коришћењу степеница, облачењу или купању и активностима попут одласка код доктора или у куповину. Утврдила је да особе са инвалидитетом проводе мање времена радећи. Мушкарци раде мање од четири сата, док жене са инвалидитетом у просеку раде мање од три сата. Мушкарци са инвалидитетом у просеку проводе преко три сата дневно више у активностима слободног времена у односу на мушкарце из опште популације, док жене са инвалидитетом проводе два сата више у овим активностима у односу на жене без инвалидитета. Особе са инвалидитетом у просеку проводе више времена у активностима које су повезане са очувањем здравља. Такође, проводе више времена у спавању (у просеку 52 минута више). Жене са инвалидитетом проводе мање од 11 минута дневно у спортским активностима, вежбању и рекреацији и мање времена у волонтерским активностима и кућним пословима. Аутори су дошли до закључка да особе са инвалидитетом већи део дана проводе одмарајући се, угађајући себи, бринући о свом здрављу (Anand, 2014).

Циљ истраживања био је утврдити колико времена ученици са развојним сметњама проводе у појединим врстама слободних активности.

Метод рада

Узорак

Узорком је обухваћено укупно 30 ученика са сметњама у развоју од V до VIII разреда Основне школе „Драган Ковачевић“ из Београда. У узорку је било 15 дечака и 15 девојчица. 11 испитаника (36,66%) има оштећење вида, а 19 друге сметње: граничну интелектуалну ометеност (6 испитаника), емоционалне сметње (4 ученика), мишићну дистрофију (3 ученика), хиперактивност (3 ученика), вишеструку ометеност (2 ученика) и један ученик има первазивни развојни поремећај.

Инструменти и процедура

За прикупљање података коришћена је техника 24-часовног временског дневника (24-hour time diary – Bolger et al, 2003). Испитаници су у получасовним временским интервалима уписивали активности којима су се бавили, место и особе са којима су били у контакту. Описивали су један радни дан (понедељак) и један дан викенда (недеља). Одговори испитаника кодирани су у одговарајуће активности на основу класификације која се обично користи у студијама буџета времена. Ова техника је показала поузданост у многим истраживањима, те је најчешће коришћена у истраживањима слободног времена иако је веома захтевна и неекономична (Пешић, Виденовић и Плут, 2012). Друга предност дневничке методе је у томе што почива на аутентичним, спонтаним описима самих испитаника, о „животу који они заиста воде“, што омогућава еколошки ваљанију слику о искуственим (и развојним) нишама (Bolger et al, 2003, стр. 580, према Пешић, Виденовић и Плут, 2012).

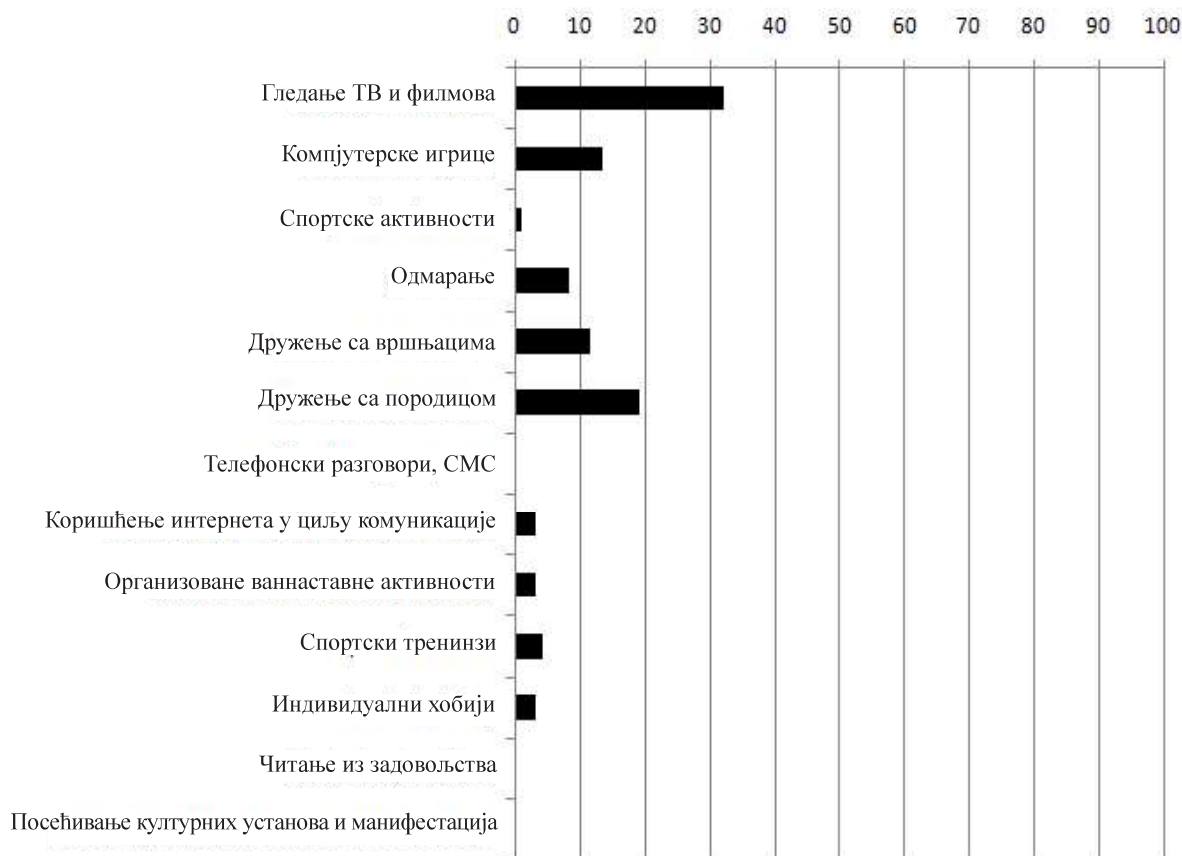
Резултати истраживања

На графикону 1 приказане су активности које у оквиру слободног времена деца са сметњама у развоју проводе (изражено у процентима – удео одређене активности у целокупном слободном времену). Видимо да највећи део слободног времена троше на гледање телевизије и слушање музике. На ову активност одвајају 32,23% слободног времена (90,6 минута). Следећа активност по заступљености је дружење са породицом која траје 54,3 минута и она представља 19,34% њиховог слободног времена. На трећем месту је играње компјутерских игрица, које обухвата 13,43% слободног времена (37,98 минута). На четвртном је активност дружења са вршњацима са 11,51% (32,58 минута) удела у слободном времену. Остале активности заузимају преосталу четвртину слободног времена. На одмарање троше 23,82 минута (8,38%), на спортске тренинге 11,52 минута (4,22%). На интернет у циљу комуникације, ваннаставне активности и хобије троше по 3,2% слободног времена (9 минута). За рекреацију одвајају 2,64 минута, тј. 0,95% слободног времена. Ниједан испитаник не чита књиге, не посећује установе културе, не води телефонске разговоре, нити шаље СМС поруке.

На основу приказаних резултата видимо да испитаници највећи део слободног времена проводе у релаксирајућим активностима и то 155,04

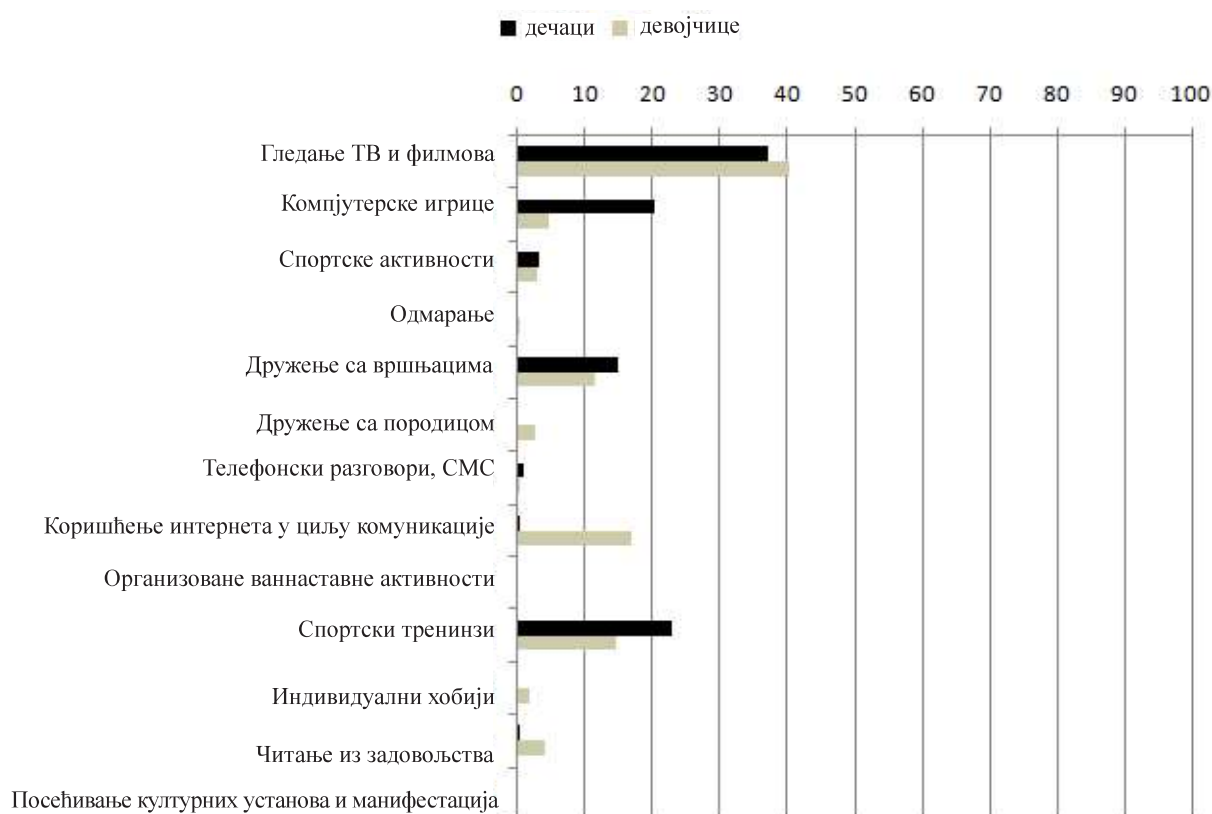
минута (55,19%), затим у социјалним активностима 96 минута (34,05%). Најмање времена троше на експресивне активности – 29,58 минута (10,66%).

Графикон 1. Расподела слободног времена деце са сметњама у развоју

На графикону 2 приказано је како дечаци и девојчице са сметњама у развоју проводе слободно време у различитим активностима (изражене у процентима). Дечаци проводе 31,6% гледајући телевизијски програм, а девојчице 33%. Дечаци 16,75% слободног времена проводе са друштвом, а девојчице 4,55%. Ситуација је супротна кад је дружење са породицом у питању и резултати показују да девојчице са породицом проводе 27,54% слободног времена, а дечаци 13,4%. Следећа активност код дечака је играње компјутерских игрица и обухвата 15,85% слободног времена, затим одмарање 9,83%. Ваннаставне активности су заступљене 5,60%, хобији 4,29%. Девојчице проводе 10,34% играјући компјутерске игрице, а одмарају се 6,64% слободног времена. Оне у просеку имају мање слободног времена од дечака јер раније одлазе на спавање. Коришћење интернета код девојчица је заступљено у 7,46% слободног времена, спортске активности 1,79%, а хобији 1,68%.

Графикон 2. Слободно време дечака и девојчица

Дискусија и закључак

Резултати истраживања показују да деца са сметњама у развоју највише времена проводе у гледању телевизије и слушању музике, тј. активностима којима је циљ одмор и релаксација. Што се садржаја на ТВ тиче, ученици највише гледају цртане филмове и садржај музичких канала и у мањој мери филмове, али и њих углавном не одгледају до краја. То су, према Степановић, Виденовић и Плут (2009), активности усмерене ка *лакој забави* и садржајима пре свега забавног карактера, који не захтевају активност и веће интелектуално ангажовање и нису развојно подстицајне (Zick, 2010). Када је у питању задовољство provedеним временом трећина испитаника је изјавила да није задовољна начином коришћења слободног времена.

Не постоји велика разлика у садржају који се на телевизији прати између дечака и девојчица. Примећена је разлика у количини континуираног праћења ТВ програма између ученика са различитим сметњама у развоју. Ученици са емоционалним проблемима и ученици са оштећењем вида дуже остају поред ТВ пријемника, док ученици са дијагностикованом хиперактивношћу или поремећајем понашања чешће мењају активности

и самим тим краће прате телевизијски програм. На питање због чега је то тако одговорили су „Филм предуго траје“, „Није ми више занимљив“. Када је у питању провођење слободног времена код младих из опште популације, подаци које су добиле Степановић, Виденовић и Плут (2009) показују да млади из опште популације у Србији проводе скоро пет и по сати (322 мин) у активностима слободног времена. Нажалост, највећи део тог времена (73%) одлази на претежно пасивне активности, а само десети део (12%) тинејџери посвећују активностима које пружају више прилика за ментално ангажовање. Значајно мање времена (15%) посвећују експресивним активностима, кроз које могу истражити, испољити и даље развити своја интересовања, таленте и вештине.

Друга активност по заступљености је дружење са породицом. Ученици су навели да се у познатом окружењу осећају безбедније, лепше и не осећају страх да ће их неко повредити. Када се баве неким другим активностима у кући обично то раде у просторији у којој су и остали укућани. На трећем месту се налазе активности играња компјутерских игрица. На остале активности одвајају преосталу четвртину слободног времена.

Упоређујући резултате истраживања са резултатима других аутора наилазимо на сличности. Кубинска, Бергиер и Бергиер, 2013; Несторов (2014); Бошкић, Жакел и Хумер (2008) навели су такође да се особе са инвалидитетом највише одлучују за гледање телевизије, да не читају књиге и да се у врло малој мери баве спортом. Мали број особа са сметњама у развоју тренира неки спорт и мали број ретко посећује културне установе и манифестације.

Између дечака и девојчица примећује се разлика у социјалним активностима. Дечаци више времена одвајају за дружење са вршњацима, а девојчице за дружење са породицом и дописивање на интернету. Ученици који немају оштећење вида навели су да их читање не занима, да их родитељи не упућују на књиге, док су ученици који имају оштећење вида рекли да би желели да читају, али да не могу јер књиге нису прилагођене њиховим могућностима.

Бројни су начини организовања слободног времена, а школе имају значајну улогу у томе. Од школе се очекује да подстиче искуствено учење, личну активност и доживљаје властите вредности и унутрашњу мотивацију (Млинаруевић и Гајгер, 2008). Као резултат лошег организовања слободног времена све су чешће последице типа повлачења, злостављања вршњака, употребе цигарета, алкохола и психоактивних супстанци (Попадић, 2005).

Васпитну улогу у креирању дечјег слободног времена има и породична укљученост. Слободно време у породици битно је за развијање квалитетних породичних односа. Од социјализације, васпитања и образовања у породици, као и социокултурних фактора, умногоме ће зависити и организација дневног живота унутар породице, као и слободног времена које она има на располагању (Шендеровић и сарадници, 2014).

Када су у питању ограничења овог истраживања на првом месту је величина узорка и хетерогеност по питању присутне развојне сметње. И друго, техника временског дневника недовољно уважава индивидуалне и културне разлике у значењу и вредновању испитиваних активности (Larson & Verma, 1999, према Степановић, Виденовић и Плут (2009)).

Резултати добијени у овом истраживању представљају основу за даља истраживања провођења слободног времена особа са сметњама у развоју у односу на доминантну сметњу (оштећење вида, оштећење слуха, моторичка сметња, интелектуална ометеност), али и истраживања животних и културних навика особа са сметњама у развоју.

Литература

- Anand, P. (2014). *How do working-age people with disabilities spend their time?* Retrieved 03.06.2015. from <http://aida.wss.yale.edu/~pa88/research/docs/Anand2014.pdf>
- Бадрић, М., Прскало, И. (2011). Партиципирање тјелесне активности у слободном времену дјече и младих. *Напредак*, 152, стр. 479–494.
- Bolger, N., Davis, A., Rafaeli, E. (2003). Diary methods: Capturing life as it is lived. *Annual Review of Psychology*, 54, pp. 579–616.
- Boškić, R., Žakelj, T. & Humer, Ž. (2008). Everyday life of disabled persons in Slovenia: The case of family life and leisure time. *Revija za sociologiju*, XXXIX, 4, str. 251–265.
- Грандић, Р., Летић М. (2008). *Прилози педагогији слободног времена*. Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине, Вршац: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Павлов“.
- Ивановић, Л., Еминовић, Ф., Потих, С., Меденица, В. (2010). Спорт и физичке активности особа са инвалидитетом. *Зборник радова на 3. међународном симпозијуму спорта и здравља*. Тузла, стр. 145–151.
- Јеђуд, И., Новак, Т. (2006). Провођење слободног времена дјече и младих с поремећајима у понашању – квалитативна метода. *Ревизија за социологију*, 37(1–2), стр. 77–90.

- Kubinska, Z., Bergier, B., Bergier, J. (2013). Usage of leisure time by disabled males and females from the Lublin region. *Annals of agricultural and environmental medicine*, 20(2), pp. 341–345.
- Лазор, М., Исаков, М., Ивковић, Н. (2012). *Асистивна технологија у школи*. Нови Сад: Школа за основно и средње образовање „Милан Петровић“.
- Mlinarević, V., Gajger, V. (2008). Slobodno vreme mladih – prostor kreativnog djelovanja. *Zbornih radova znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem*. Zagreb, str. 43–58.
- Несторов, С. (2014). Специфичности слободног времена младих глувих и наглувих. *Београдска дефектолошка школа*, 20(60), стр. 563–578.
- Orsmond, G. I., Куо, Н. (2011). Leisure time and young people with autism. Retrieved 20.05.2015 from <http://autismnow.org/articles/leisure-time-and-young-people-with-autism-spectrum-disorder/>
- Pagan, R. (2013). How do disabled individuals spend their leisure time? *Disability and Health Journal*, 7(2), pp. 196–205.
- Пешић, Ј., Виденовић, М., Плут, Д. (2012). Слободно време и позитиван развој младих: Анализа буџета времена. *Психолошка истраживања*, 15(2), стр. 153–168.
- Попадић, Р. (2000). Слободно вријеме младих као педагошки проблем. Retrieved 17.05.2015. фром: <http://www.filozof.org/pdf%20format/zbornik2/Rade%20Popadic.pdf>
- Шендеровић, А., Муртић, Р., Загорац, А., Кахримановић, Н. (2014). *Родитељ, дијете и школа*, друго издање. Сарајево: Кантонална јавна установа, Породично савјетовалиште.
- Степановић, И., Виденовић, М., Плут, Д. (2009). Обрасци понашања младих током слободног времена. *Социологија*, LI, 3, стр. 247–261.
- Vidulin-Orbanić, S. (2008). *Fenomen slobodnog vremena u postmodernom društvu*. Sveučilište Jurja Dobrile – odjel za glazbu: Pula, odjel za glazbu.
- Zick, C. (2010). The Shifting Balance of Adolescent Time Use. *Youth & Society*, 41(4), pp. 569–596.
- Žugić, Z. (2000). *Sociologija sporta*. Zagreb: Fakultet za fizičku kulturu Sveučilišta u Zagrebu.

IMPLEMENTATION OF FREE TIME STUDENTS WITH DISABILITIES IN DEVELOPMENT

By Branka JABLAN, Dijana DJUSIC, Dragana STANIMIROVIC, Ksenija STANIMIROV

ABSTRACT

Leisure time is time for relaxation, socializing, having fun, but also, that is the time in which children need to express their talents and interests and to develop certain skills. Children and young people have much more free time than adults and that time must be guided and organized.

Goal of this paper is to determine how much time students with disabilities are spending in certain types of leisure activities. The sample included 30 students with disabilities from fifth to eighth grade from elementary school "Dragan Kovačević" from Belgrade. For data collecting purposes, the technique of 24-time diary was used.

The results of the study show that children with disabilities are spending the most of the time in passive activities. During the day, the most common activities are one aimed at rest and relaxation – 155,04 minutes, next are school activities – 96 minutes, while the least time is spent on expressive activities – 29,58 minutes. Children state that the school should offer more substantial ways of spending leisure time.

Key words: leisure time, children with disabilities.